

Sporda/Futbolda Şiddet Ve Kışkırtılan Milliyetçilik

Yrd. Doç. Dr. Selma ULUS

Özet

İstanbul, Ankara ve Adana gibi büyük şehirlerde kurulan futbol kulüpleri, futbolun büyük bir endüstriye dönüşmesiyle giderek yaygınlaşmıştır. 2000'li yılların sonuna doğru değişen dünyayla birlikte hem ekonomik hem de siyasal sistemlerde büyük değişiklikler yaşanmıştır. Futbolun bu süreçte çeşitli nedenlerle giderek amacından saptığı, rekabetten doğan heyecan, zevk, coşku gibi çeşitli duyguların paylaşıldığı ve insanların hoşça vakit geçirdikleri bir spor dalı olmaktan çıktığı görülmektedir. Medya var olan ekonomik sistemin yarattığı sosyal ve ekonomik zemindeki eşitsizlikleri, çok önemli siyasal, toplumsal sorunların unutulmasını ve toplumdaki potansiyel gerginliğin bir şekilde sahalarda boşalmasını, kitlelerde ortaklık duyguları yaratan, bu oyuna ait kurduğu- kullandığı dille, kitleleri futbolun peşinden sürükleyerek yapmaktadır.

Futbola kitlelerin ilgi bağı, medyanın da teşvikiyle, takımlar arası ve şehirlerarası düşmanlıklara, uluslararası karşılaşmalarda fetihlere dönüştürülerek kolaylıkla yaratılmaktadır. Bugün takımlar arasındaki rekabet, uluslararası liglerin kurulmasıyla farklı düşmanlığa dönüştürülmüş, futbol ırkçılık ve şovenizmin bir aracı haline getirilmiştir.

Medya, Avrupalının hiç de üstün olmadığından, bizim yedi düvele meydan okumuş muhteşem Osmanlı İmparatorluğu'nun torunları olduğumuza dek uzanan milliyetçi - hamasi söylemin- en zavallısı sayılabilecek dili kullanmayı ısrarla sürdürerek, gerginliğin artmasında ve her iki ülke takımları arasında olaylarının çıkmasında rol oynamış ve meydana gelen olaylar Uluslararası Futbol Federasyonun (FİFA) Türk Milli Takımını cezalandırılmasıyla sonuçlanmıştır. Dünya kupası final karşılaşmaları kapsamında oynanan Türkiye- İsviçre maçında, medyanın karşılaşma öncesinde ve oyun esnasında meydana gelen olayları halkın milliyetçi duygularını kışkırtan başlıklarla nasıl yansıttığının örnekleri makalede sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler

medya, futbol, spor, kışkırtılan milliyetçilik

Abstract

Media serves to capitalist system and thereby uses football as a simple game that many people are interested in. Inequalities caused by economical system and important political and social problems are forgotten through football that is followed by masses. Today, the competition between teams turned into a rivalry and football became an instrument to support racism and chauvinism.

Keyword

media, sport, football, nationalism

Giriş

Milliyetçilik, karmaşık toplumsal ve siyasal düzenlemelele bir anlam verme gereksiniminden kaynaklanan bir anlam yaratma sürecidir. Ve bu süreçte üretilen anlam bir şekilde toplumdaki tüm bireylere ve gruplara dayatılma etkinliğini de içermektedir. Özellikle eski yapıların aşınması ve artan sosyal ve ekonomik belirsizliğe bir tepki olarak toplumsal kimlik arayışı, kolayca ulusal kimliğin kurulmasına bu da diğer tüm kimlikleri bastıracak bir muhafazakâr milliyetçilik duygu ve iddiasına dönüşebilir. Spor, özellikle profesyonel spor, “yenilecek, alt edilecek” diğer(ler)i” ni gerektirdiği için bu tür simge ve inanç kümelerinin üretilmesi yani türdeş olmayan bir “biz”in içindeki gerçek farklılıkların silinerek bir “kurmaca ulus birliği”nin kurulması için, çok elverişli bir ilişkisel mekân sunar.(Mutlu,1996;373)

Ancak Türkiye'nin özellikle milli futbol takımının İngiltere' de yapılacak 1996 Avrupa Futbol Şampiyonası finallerine katılma hakkını kazanmasıyla, muhafazakâr milliyetçiliğin yükselişe geçmesinde ve bunun giderek şiddetlenişinde medyanın sorumluluğunun büyük olduğu gözlemlenmektedir.

“Çak Roma'ya sok komaya” (08.12.1992, Fotomaç), “Gürültüyü bu adı Fransız çıkarıyor”(05.11.1993,Fotomaç), “Adi satılmış Fransız hakem üçlüsü” (24.08.1994,Fotomaç),”İşte Avrupai kesim Cim Bom İspanyol Boğası Mallorca'yu AB standartlarına uygun şekilde şoklayarak kurban etti” (17.03.2000, Zaman), “Çanakkale'de

dedelerimizi geçemeyen İngilizler Kopenhag'da aslanlarımızı geçemedi (18.5.200,Star), "Al sana soykırım" (14.3,2001,Star), "Binlerce şehit verdiğimiz Kore'de, Kore'li bir hakem yüzünden Brezilyaya boyun eğdik (4.6,2002, Takvim)ve saymakla bitmeyecek örneklere baktığımızda bu haberlerin ağırlıklı kitlelere hitap eden futbol dergileri ve magazin basınında yer aldığı bir gerçektir.

Örneklere de görüldüğü gibi söz konusu spor futbol olduğunda, özellikle bu karşılaşma milletin bütününe, ulusu ilgilendiren bir karşılaşma ise medya dili cinsiyetçi-erkek egemen dili (argo -küfür)kullanmakta, milliyetçi beylik söylemlerden yararlanan ve kitleleri kolaylıkla tahrik eden bir üslup kullanmaktadır. Medya bu söylemiyle, geçmişten bu yana çözüme ulaşamamış, uluslararası ilişkiler açısından ciddiye taşıyan, siyasi ve tarihi öneme sahip olayları, geçmişten taşınan ön yargılarla başlıklara taşıyarak sonuçta ciddi sorunlar yaratabilecek sorumsuz bir yayıncılık anlayışı ortaya koymaktadır. Gözden kaçırılmamamız gereken nokta bu haberlerin ana akım medyada ciddi haber gazetelerinde de sürdürüldüğüdür. 1995 tarihli Milliyet gazetesinde "6 Eylül bayram Olsun" başlığının altında milli futbol takımının teknik direktörü Fatih Terim'in büyük bir fotoğrafı yayınlanır. Fatih Terim bu fotoğrafta kollarını kavuşturmuş olarak doğrudan doğruya objektife, yani fotoğrafa bakanların gözlerinin içine bakmaktadır. Terim'in arkasında Topkapı Sarayı'nın yanda iki kulesi ve kuleleri birleştiren surlarıyla büyük kapısı görünmektedir. Fotoğraf alttan görüşle geniş açılı objektifle çekilmiştir. Fotoğrafın altındaki yazı (lejant) ise bu hâkim yan anlamı, her hangi bir sapıncılı okumaya karşı korumak üzere formüle edilmiştir. "*İktidar, ihtişam, zafer, güç sembolüydü Topkapı. Ve tarihi Fatih Terim canlandırdı. Spor ordusuyla sanki zaman içinde bir yolculuk yaptı ve Avrupa'nın kalbine Türk Korkusu'nu saldı futbol adına.*"Tarih sayfalarında tozlanmaya yüz tutmuş görkemli, zaferle dolu bir geçmiş Fatih Terim sayesinde bu güne taşınırken, Fatih Terim ordusunun başında muzaffer bir padişah, yedekleriyle birlikte on altı futbolcudan oluşan takım muzaffer Osmanlı ordusu, İnönü stadyumu da savaş alanıdır. Sendrom ise çok bildiktir: "Viyana Kapıları Sendromu!"

Futbolcular, **patlamaya hazır bir bomba gibiyiz** demektedirler.(Hürriyet,5 Eylül 1995)"**Terim ve Futbolcuları....patlamaya hazır bir dinamit gibi maç saatini beklemektedirler.**", ve Terim "**imha planı**"nı çoktan hazırlamıştır.(Milliyet,05 Eylül 1995); Bu savaş için"**ulusça tek yürek, tek yumruk olup kenetlenmiş**"izdir (Hürriyet,06 Eylül 1995); "**70 milyon**" sonucu artık **heyecanla beklemektedir**"(Sabah 06 Eylül 1995); "**Maçın bitimine kadar tüm yurttan hayat duracak...nefesler tutulacak...maç sonrası büyük sevinç yaşanacak,...kıyametler kopacak**"tır (Hürriyet, 06 Eylül 1995). Macaristan Milli takımını yendiğimiz bu maçın sonrasında atılan başlıklarda futboldaki başarının yanı sıra Osmanlı'nın Avrupa seferlerindeki zaferi ima eden başlıklarda "**Tarihi yeniden yazmış**"(Hürriyet, 07 Eylül 1995)" **Avrupa'yı sallamışız**"dır, (Milliyet, 08 Eylül 1995), artık sıra "**İngiltere'yi sarsmaya**" gelmiştir (Sabah 8 Eylül 1995) (Mutlu,2005;335).

Futbolun yoksulluğun, sınıfsal çelişkilerin ve buna bağlı baskıcı rejimlerin en yoğun olduğu ülkelerde bilinçli olarak revaçta tutulduğu görülmektedir. Bu ülkelere 1930'lar İtalya ve Almanya'sı,1960'lar Latin Amerika'sı ve 1990'lar Türkiye'si en iyi örnektir.

Türkiye'de özellikle 90'lı yıllardan itibaren futbol maçları gazetelerin manşetlerinde yer alacak kadar büyük olay haline gelmiştir. Milli maçlar ya da derby maçları gazetelerin ilk sayfalarını kaplarken, işsizlik, ekonomik sorunlar, enflasyon, terör, trafik kazaları gibi ülkemizin önemli problemleri ikinci planda kalmıştır. Basının da desteğiyle futbol Türkiye'de en çok ilgi çeken sosyal bir olay haline gelmiştir. Artık televizyonlarda haftanın yedi günü futbol programları yayınlanmaktadır. Hakem hataları üzerine saatler süren programlar

yapılmaktadır. Spor gazetelerinin tirajı birçok günlük gazeteyi geçmiş, futbol oyunları gündemin başında yer almaktadır.

Türk futbol takımı 1996 yılında Londra'da yapılacak Avrupa şampiyonluğu finallerinin eleme maçlarında başarılı sonuçlar aldığıında, bu ritüel giderek güçlü siyasal renklere bürünmeye başlar ve aşırı milliyetçilerin gösterileri için bir alan teşkil eder. Karnaval benzeri hazlar yerini şiddet gösterilerine, ateşlenen silahlara ve yaralanan, hatta ölen insanlara bırakır. Bu yıllar öncesinin “ ne sağcıyım ne solcuyum futbolcuyum futbolcu” sözlerinde ifade bulan depolitize spor söylemini darmadağını etmiş, futbolun aynı zamanda siyasal şiddetle yakın ilişkisi tüm açıklığıyla gözler önüne serilmiştir (a.g.e.338).

Birçok ülkede uyuşturma politikasının silahı olan futbol ülkemizde ekonomik krizle boğuşan toplumdaki gerginliği, tepkiyi boşaltmaya yaramıştır. Spor medyası ekonomik krizin yaşandığı dönemde milliyetçi söylemlerden sık yararlanmışır. Medyatik futbol söylemi, uluslararası maçları Türk milleti açısından “ölüm kalım” meselesi (beka davası) havasında sunmuş, lig maçlarında da kullandığı askeri söyleme özgü lügate daha sık başvurarak milletlerarası “savaş” efektini pekiştirmiştir. Futbolun Türk medyasında şiddet ve milliyetçilik içeren söylemleri Avrupa Kupası maçlarında had safhaya ulaşmıştır.2000 yılının Nisan ayında Galatasaray ve İngiltere'nin Leeds United takımları UEFA Kupası maçında karşı karşıya gelmiştir. Maç öncesinde İstanbul'a gelen İngiliz taraftarlardan ikisi Taksim Meydanı'nın da çıkan olaylarda bıçaklanarak ve dövülerek öldürülmüşlerdir. Ertesi gün oynanan maçta Galatasaray rakibini 2-0 yenmiştir.

Ertesi gün Star gazetesi ilk sayfasını iki büyük fotoğrafa ayırmıştır. Taksim'de çekilen birinci fotoğrafta zorla yere çöktürülmüş, başına yumruk ve tekmeler yiyen bir Leeds taraftarı vardır. İkinci fotoğrafta ise, elleri başının arasında sahada yatan ve maçı kaybetmenin üzüntüsünü yaşayan 10 numaralı Leeds United futbolcusu yer almıştır. Manşet korkunçtur. **”Sokakta böyle, sahada böyle”**. Star gazetesi bununla yetinmemiş resimlerin altına **“Leeds’li holiganlara Taksim’de kafasına vura vatan toprağını öptürdüler.”**, **“Leeds’li futbolculara Sami Yen’ in çimlerinde cenaze namazı kıldırıldılar. Hem de two rekât”**. Sürmanşette ise **TWO SİZE** (Türkçe telaffuzu ile tuu size)şeklinde seslenilmiştir.(Star 07 Nisan 2000).Star gazetesinin manşeti tartışma ortamı yaratmıştır: *”Enikonu bir futbol maçını “Boğazlar meselesi” “Kıbrıs meselesi” gibi “ulusal bir sorun” haline getirirseniz; kabahatleri ne olursa olsun; taşkınlıklarının derecesi ne olursa olsun; onları katletmeyi kendinize hak sayarsanız; geldiğiniz nokta; yüzyıllarca, mazlum ulusları baskı altında tutan, onların yeraltı ve yerüstü zenginliklerini Britanya adalarına taşıyan İngiliz Sör’lerinin durumudur... Bu ne vatani sevmektir. Ne Galatasaray taraftarlığıdır, ne de Türk konukseverliği... Bunun adı batılıları haklı çıkarırcasına; Barbarlıktır... Ve elbette özelleştirmeleri sendikasılaştırılmaları örgütsüzleştirmeleri unutturmanın bir başka yoludur. Futbolu afyon olarak kullanıp, kitleleri uyutmanın bir başka yoludur* (Balkız, www.evrensel.net.).

Bu karmaşık süreci kavrayabilmek için, önce spor kavrayışındaki değişmeler, sonra kimlik tartışmaları ve daha sonra medyatikleşen profesyonel sporun muhafazakâr milliyetçilik üzerinden dolayımlanan yakın ilişkisinin bilinmesi gerekmektedir.

1.Oyundan-Kitle Sporuna; Futbolun dönüşümü

Spor olgusu, oyunların toplumlardaki güç ilişkilerine bağlı olarak evrim geçirmesiyle karşımıza çıkmaktadır. Birkaç yüzyıl öncesine kadar “spor” terimi kelimenin en eski hali olan “karşılaşma” kelimesi gibi İngiltere’de tam anlamıyla bir tür “zaman geçirme ve eğlence

aktivitesi” anlamına geliyordu. XV. cı yüzyıl sonlarına doğru yazılmış olan A Survey of London’da, “halkının, genç prensi Richard için düzenlediği eğlenceli gösterilerden ya da “her yıl Noel yortuları sırasında düzenlenen sporlar ve zamanı geçirmeye yarayan karşılaşmalardan, kralın sarayında bu eğlenceli karşılaşmaları düzenleyen kişinin varlığından” söz edilmektedir (Elias,2002;89).

Toplumsal egemenlik sahipleri arasındaki mücadelelerde geniş toplum kesimlerinin desteğine muhtaç olan taraf sporu, bir bütünleşme aracı olarak kullanılmış ve spor iktidarın meşrulaştırma aracı olarak biçimlenmeye başlamıştır. Süreç içinde spor geniş toplum kesimlerinin de izleyici olarak katıldığı ve gruplaşmaların kulüpleşmelerin teşvik edildiği bir yapı kazanmıştır. İlk kapitalist ve endüstriyel güç olan İngiltere aynı zamanda spor dediğimiz kurumların ve pratiklerin kaynaklandığı bir nokta olarak görülür.

On dokuzuncu yüzyılda Britanya’da inşa edilen spor modelleri tüm öncekileri önüne katıp süpürmüş ve hakikaten evrensel bir modern kültürel biçim olarak ortaya çıkmıştır. Modern rekabetçi sporun doğumu ve büyümesine ilişkin bu sürecin sonunda, Viktoryen bireysel katılım ve kendi kendini yetiştirme ideallerinden giderek uzaklaşmış ve spordaki yüksek başarının hem kitlesel eğlencenin evrensel bir vasıtası olarak hem de uluslar arası politik/ideolojik mücadelenin simgesel temsili olarak kamu önünde sergilenmesinin bir değer olarak yerleşiklik kazanması işlerlik kazanmıştır(Rowe,1996;173-174).

Bu bağlamda geçmişten günümüze uzanan süreçte diğer spor dallarına fark atarak önlere geçen futbol, 19.yüzyılın ortalarından başlayarak kitlesel bir nitelik taşıyan çağımızda, kitlelerin gerek seyir ve eğlence talebine, gerekse makro düzeyde iktisadi yapının gerektirdiği kitlesel davranış biçimine en uygun spor dalı haline gelmiştir. Bu gün spor dendiğinde akla daha çok gündelik yaşam koşuşturması içinde bunalmış, daralmış ve küçülmüş insan yığınlarının her an yıkıcılığa dönüşebilecek klostrifobisine karşı sosyal bir antidot gelmektedir. Bu insanlar modernliğin baskıcı aklının çarpıtmakla birlikte hala tümüyle gideremediği hayallerini yıldız sporculara, profesyonel kulüplere transfer etmektedirler. Spor artık bireysel disiplin aracı değil, gündelik yaşamın tüm hücrelerine sinen şiddet eğiliminin bir toplumsal düzeye taşınıp ehlileştirilmiş biçimidir. Spor yarışmacı toplumun zorunlu ve tanımlayıcı unsuru olan “tahakkümcülük” ideasının kaçınılmaz olarak dayattığı şiddeti ehlileştirir ve katlanabilir kılarken bunu, insansal öznelere kendilerini ait hissettikleri kolektiviteler aracılığıyla yapmakta, bir yandan “benlik” duygusunu yüceltirken, diğer yandan bu duyguyu kolektif kimlikler kurgusu içinde tanımlayarak baskılamaktadır(Mutlu,2005;339-340).

Spor yani özellikle profesyonel spor, yenilecek alt edilecek diğerlerini gerektirdiği için bu tür simge ve inanç kümelerinin üretilmesi, yani türdeş olmayan bir “biz”in, içindeki gerçek farklılıklar silinerek kurmaca ulus birliği’nin kurulması için çok elverişli bir ilişkisel mekân sunar (a.g.e;345).

Günümüzde spor milli birleşmenin en küçük ortak paydası olmuş durumdadır. Sporun somut içerikleri, sadece farklılıklarca yaratılmış olan ve artık kültürel öğelere dayanmayan milliyetçiliğin yerini doldurmaya tam olarak elverişlidir. Spor milliyetçiliğe duygusal bir biçim kazandırmakta, milliyetçilik de içeriğinden yoksun kalmış profesyonel bir spor dalına bir anlam vermektedir. Bu noktadan bakıldığında spor, kendini farklı görmek isteyen kimseleri milliyetçiliğe hatta ırkçılığa itmektedir. Kendi sporcusu ile özdeşleşen kişi “öteki”olanlara karşı yöneltilmiş ayrımlar yapmaktadır.

Ünlü tarihçi Johan Huizinga insanı, “Homo ludens” (oynayan/oyuncu insan) olarak tanımlamaktadır. 1938’de yayınladığı, çok tartışılan 'Homo Ludens' başlıklı kitabına, insanlık

tarihi boyunca oyunun insan için taşıdığı anlamının ihmal edildiğini söyleyerek başlamakta, 'oyun'un medeniyet ve kültürü besleyen ama önceleyen rolünden uzun uzun ve bir oyun tadında bahsetmektedir. Huizinga, "oyunu "gündelik hayatın dışına çıkış", "özgürlük alanı" olarak tanımlamaktadır.

Günümüzde hayatı oyunla açıklamak pek naif kaçabilir. Futbol artık sadece sıradan bir oyun, eğlence değil, medyatik imparatorluk, hatta siyasi iktidar aracı olmaktan öte, tüm kimliksel ifadelerin yankılandığı olağanüstü maceraya dönüştürülmüştür. Futbolla sağlanan başarılarla hayali ulusal ortak bir bilinç ve kimlik yaratılmasında önemli adımlar atılmaktadır. Böylelikle devletler, futbol sayesinde tüm ulusu kaynaşmış, tek örnek kitle haline getirmeye çalışmaktadır.

Kolektif bir spor olan futbol, kapitalist sistem tarafından kitleleri sisteme bağlamanın en önemli araçlarından biri olarak çeşitli biçimlerde kullanılmaktadır. Futbolun kitlelerin üzerindeki etkisi iktidarlar tarafından kitlelerin bilincini çarpıtmada, dikkatlerin yaşanan toplumsal sorunlardan başka tarafa çekmekte ve egemen ideolojinin yaygınlaştırılmasında kullanıldığı tezi gündemi her zaman meşgul eden bir iddiadır. Spor yapan değil, seyreden kitlelerin yaratılmasıyla yani hayatın bir anlamda öznesi yerine nesnesi olmayı kabul etmiş kitlelerin yaratılmasıyla egemenlerin egemenliklerini sürdürebilmesinin koşullarını yaratmak kolaylaştırılmış olmaktadır. Futbol kitleleri bölmenin birbirine rakip, düşman haline getirmenin, yani kitleleri tuttukları kulübe göre bölmenin bir aracı olarak kullanılmaktadır. Futbolda fanatik taraftarlık körüklenmektedir. Ne olursa olsun kendi takımının zaferini görmek isteyen, takımı yendiğinde kendini zafer kazanmış olarak gören; yenildiğinde büyük bir felakete uğramış, birçok halde "satılmış hakem", "ruhsuz futbolcu" tarafından kandırılmış hisseden, karşı tarafın taraftarlarıyla cenge giren "taraftar", "gerçek taraftar" olarak görülmektedir. Ekonomik sistemin bir kenara ittiği, işsiz, eğitimsiz, sosyal kimliği olmayan, enerjisini nereye harcayacağını bilemeyen gençlik yığınının dışında son dönemde hızla taraftar kazanan fanatizm ve milliyetçilik sonucu şehirlî orta sınıfın şiddet olaylarına karıştığı görülmektedir.

Futbol dünyanın giderek artan ve çözülemeyen sorunları ile kuşatılmış ve bu çözümsüzlüklerden bunalmış insanının, ona var olduğunu hatırlatan, duygu ve düşüncelerini taraf tutarak duyurma fırsatını veren, en kolay ve eğlenceli ifade edildiği bir oyundur. Futbol, belli ortak paydalarda ortak coşkuları taşıyarak ve içlerinde birikmiş belli kırgınlıkların öfkelerin çözümsüzlüklerin başka bir ifade yoluyla buluştuğu çoğunlukla şiddetin bir boşalım aracı olarak kullanıldığı alanlardan birisi haline gelmiştir.

Taraftarlık yani bir görüşten, bir düşünceden ya da birinden yana olma, ondan yana saf tutma olgusu pek çok sosyo-kültürel yönü ile ülke insanının karakteristik yapısına uygun bir davranış şeklinin sonucu oluşan bir gerçektir.

Günümüzde en kitlesel sportif faaliyetlerin başında gelen futbol, dayanışmayı ve kolektivitizi ve uluslar arası dayanışmayı bir yana iterek çağımızda kitlelerin sisteme karşı olan öfkelerini boşaltarak yeniden düzene entegre olmasını sağlayan bir araç haline getirilmiştir. Dr Morris'in futbol konusundaki tespitleri ilgi çekicidir. Dr.Morris futbolu avcılıkla özdeşleştirmektedir. Ve çağdaş insanı eski kabile avcısına benzeterek şu saptamayı yapar: "Çağdaş insana futbol, bilinçaltında yatan eski kabile avcısının avlanma sürecini yeniden yaratır. Tarihte arenalarda hayvanların törenselleşmiş ve bir o kadar da sportif öldürülmeleri, bize stadyum içindeki takımları hatırlatmaktadır. Morris'e göre 21.yüzyıl insanı kendisi avlanmadığı için yerine futbolu ikame ederek rahatlamaktadır. Ve sonuç olarak futbol diğer birçok spor dalı gibi ilkel avcılığın temel unsurlarından çıkmıştır ve

bilinçsiz de olsa kent avcısının içinde bastırılmış avcılık dürtüsü için bir çıkış noktasıdır. Yani insanlar statları bir tür şiddet boşaltım alanı, futbolu da bunun aracı olarak kullanmaktadırlar. Romalılar aslanlarla gladyatörler arasında tercih yapıyorlardı. Kimi aslanları tutuyordu kimi de gladyatörleri. Futbol arenasında ise bir takım tutma ve renk sevgisinde taraftar olma milliyetçi duyguların, bastırılmış şiddet tutkularının, aşağılık duygularını geçici unutuşların, kimlik fukaralığını aşma arayışlarının iç içe geçtiği bir psikolojik olguya dönüşmüştür

Sistem futbol oyununda da kendisi açısından yararlı bulduğu “şiddet” ve “sadizm” eğilimini belirli araçlar kullanarak körüklemekte, canlı tutmaktadır. Henry Kissinger, “Uluslararası Maç” kitabında “dikkat edilirse futbolda kullanılan tüm deyimler askerdir. “Atak”, hücumdur, “defans” savunma, “kaptan” yüzbaşı, “lastik” savaş yöntemi demektir” şeklinde açıklamaktadır. Kissinger’e göre: “Batı Almanya milli takımının maçlarında yaptığı ataklar, Alman Genelkurmayı’nın taktiklerine göre hazırlanmıştır. Yaşanan gerçekler, futbol milliyetçiliğinin faşizmle ilgisinin çok eskilere dayanıyor olması bu savı doğrular görünmektedir.1934 yılındaki Dünya Kupası’nı düzenleyen ve kazanan İtalya’da, futbolun siyasal faşizme sunduğu hizmetler görülebilmektedir. 1936 Olimpiyatları’nın Hitler Almanya’sının propaganda aracı haline getirilmesinden iki yıl önce, İtalyan diktatör Mussolini’nin; futbolun, mizansene uygun bir alan içinde önemli sayıda kalabalığı toplayarak, bu kalabalıklar üstünde yoğun baskı kurmaya ve milliyetçi güdüleri harekete geçirmeye yarayan olağanüstü potansiyeli keşfettiği ve futbolcular hakkında ilk kez “milli davanın askerleri” deyimini kullandığı bilinmektedir. Örneğin, Sovyetler Birliği’nin parçalanmasından sonra, kimliklerine sahip çıkmak isteyen yeni Cumhuriyetlerin birer futbol takımı kurdukları görülmektedir.

Sahalarda, ulusu temsil eden devlet kavramı yerini milli takıma bırakmaktadır. 1969 yılında Salvador ve Honduras takımlarının oynadığı bir maç, iki devletin birbirine savaş ilanı ve Honduras Ordusu’nun “Salvador”u işgaliyle sonuçlanmıştır (Kuper,1994;99). Günümüzde dünyanın dört bir yanında takımlar arasındaki düşmanlık, uluslararası liglerin kurulması ile farklı uluslararası düşmanlığa dönüştürülerek sportif bir faaliyetten ziyade ırkçılık ve sovenizmin bir aracı haline getirilmiştir.

2. Futbolda biz ve “öteki” : milliyetçiliğin kışkırtılması

Sporu, toplumsal sınıflar arası bir mücadele alanı olarak tanımlayan Bourdieu’nun da belirttiği gibi, “sporun toplumsal tanımı bir mücadele nesnesidir, sportif pratikler alanı, başka şeylerin yanı sıra, sportif pratiklerin meşru tanımını ve sportif faaliyetin meşru işlevini - amatörlüğe karşı profesyonellik, katılımcı spora karşı seyirci sporu, ayırıcı spora (elit sporu) karşı popüler spor (kitle sporu) - tekeli bir tarzda tanımlamanın söz konusu olduğu bir mücadele alanıdır; bu alanın kendisi, daha geniş bir alanın, meşru bedeni ve bedeninin meşru kullanımını tanımlama mücadelesinin bir parçasıdır. Anlam, kod, değer ve mitlerin iletiildiği yeniden üretildiği, tecrübe edildiği, bulunduğu anlamlandırma sisteminin bir parçası olarak spor (özellikle de futbol),toplumsal sınıfların “yapılışında” milli kimliklerin kuruluşunda, etkin, saldırgan, güçlü erkeklik mitinin cisimleşmesinde, çilecilik ve hazcılık gibi bedene ilişkin ahlaki kategorilerin vücut bulmasında ihmal edilemez bir katkıya sahiptir (Erdoğan,1993,27).

Genelde popüler spor kültürü ve özelde de popüler futbol kültürü, milli kimliklerin (yeniden) kuruluşuna çeşitli biçimde katkıda bulunur. Spor, “varolabilecek” ‘küçük’ iç bölünmeleri aşarak ve yerinden ederek ve yerinden ederek, milletin ‘biz’ olarak kurulmasını sağlayan bir alandır. Takımlar,oyuncular,atletler,renkler, vb. hayali bir topluluk olarak

milletin kurulduğu, temsil edildiği ve maddileştiği söylemsel oluşumların momenti haline gelir. Toplumsal-siyasal alanların içerdiği muhtelif “biz/onlar” ilişkileri, popüler bilinçte, takımların ve oyuncuların “bizim takımımız” ve “bizim çocuklarımız” olarak adlandırılması yoluyla, farklı bir “biz/onlar” ilişkisinde aynı kutbu oluşturur. Atletler, futbolcular için milli ve ırksal karakteristiklerin taşıyıcıları, temsilcileri olarak sunulurlar. İngilizlerin soğukkanlılıkları, siyahların ritmi, ve kıvraklıkları, Çinli masa tenisi oyuncularının esrarlı yüzleri, Brezilyalı futbolcuların pervasızlıkları, ve samba ritimleri vb mitolojiler, spor kültürünün, milli kimliklerle eklenmesinin ve bu kimlikleri (yeniden) kurmasının örnekleridir (a.g.e; 28).

Baumann’a göre milliyetçilik ideolojisi, ne ulusal kimliğin bir ifadesidir ne de milliyetçilerin siyasal amaçlarla keyfi olarak icat ettikleri bir duygu, düşünce setidir. Milliyetçilik, karmaşık toplumsal ve siyasal düzenlemelere anlam verme gereksiniminden kaynaklanır. Yani bir anlam yaratma sürecidir. Ama bu süreç, aynı zamanda üretilen anlamın toplumdaki tüm bireylere ve gruplara dayatılma etkinliğini de içerir.

Özellikle eski yapıların aşınması ve artan sosyal ve ekonomik belirsizliğe bir tepki olarak toplumsal kimlik arayışı kolayca ulusal kimliğin kurulmasına bu da diğer tüm kimlikleri bastırarak muhafazakâr milliyetçilik duygu ve iddiasına dönüşebilir. Ama Walzer, bireyler ve grupların diğer kimliklerini kolayca ulusal bir itkiye teslim etmedikleri saptamaktadır. kimliğin yitirilmesine ve yerinden edilmesine neden olmaması için, diğer kimliklerin ulusal kimliğe teslimiyetinin sürekli yeniden- üretilmesi doğrultusunda bir çaba harcanması gerekir. Bu çaba tüm birey ve grupların arasındaki ortaklığı vurgulayan simge ve inanç kümelerinin tekrar tekrar üretilmesi, dolaşımı ve tüketimiyle ilişkilidir. Bu simge inançlar ise ulusal olarak düşünmenin bir boşlukta gerçekleşmeyip, genellikle diğer uluslarla olan karşıtlıklara dayandığı için, bir kolektif kimliğin kurulması ancak diğer kolektif kimliklerin kurulması yani bir ilişkiler bağlamında gerçekleşeceği için genellikle diğerlerinin referans alınmasıyla diğerlerine karşı üretilir. (Mutlu, 2005;345)

Kitlesel medya, fiili milli sembolleri her bireyin yaşamının bir parçasına dönüştürme konusunda çok etkilidir. 1918 den sonra yükselen milliyetçilikte milli kimlik, kendini modern, şehirleşmiş ve yüksek teknolojili toplumlarda ifade etmenin yeni araçlarından biri olarak modern kitlesel medyanın (basın, sinema ve radyonun) yükselişinden söz etmek gerekmektedir. Popüler ideolojiler bu araçlarla hem standartlaşabilir, homojenleşebilir ve dönüştürülebilir hem de açıkça özel çıkar sahipleri ve devletler tarafından maksatlı propaganda amacına yönelik olarak kullanılabilirdi. (Hobsbawm, 1995;168). Yine iki savaş arasındaki dönemde kitlesel bir gösteri olarak spor, devlet –milletleri sembolize eden kişiler ve takımlar arasında bitmek tükenmek bilmeyen bir gladyatör yarışmaları dizisine dönüşmüştü. İki savaş arasındaki dönemde milletlerarası spor, George Orwell’in çok geçmeden anladığı gibi, milli mücadeleyi ifade eder olmuştü; milletleri ve ya da devletleri temsil eden sporcular da hayali toplulukların esas temsilcileri oluyorlardı. Bu dönem, Fransa turuna milli ekiplerin ağır basmaya başladığı, Mitropa Kupasının Orta Avrupa devletlerinin önde gelen takımlarını karşı karşıya getirdiği, Dünya Kupası’nın dünya futboluna sokulduğu ve 1936 Olimpiyatının kanıtladığı gibi, Olimpiyat Oyunlarının yanlış yorumlamaya gerek bırakmayacak biçimde rakip milletleri kendilerini ispatlama vesilesine dönüştüğü dönemdi. Sporu her koşulda erkekler adına milli duyguları aşılamanın benzersiz biçimde etkili bir aracı durumuna getiren etken, en az politikleşmiş ya da kamusallaşmış bireylerin bile kendilerini, pratikte her insanın olmasını istediği ya da ömrünün bir anında kendisinin olmak istediği kadar mükemmel olan genç insanların sembolize ettiği milletle rahatça

özdeşleştirebilmeleridir. Milyonların oluşturduğu hayali topluluk, on bir isimli bir ekipte daha gerçek görünmektedir. Birey, alkışlamakla yetinse bile, kendi milletinin bir sembolü haline gelmektedir.

Kitle iletişim araçları sporu kitleye en kolay ulaştırarak vasıta. İrlanda'nın kolektif bir kimlik duygusuyla birbirine bağlanan bir ulus olma sürecinde sportif geleneklerin rolünü araştıran Boyle'e göre sporun radyo ve basın tarafından dolaylanması toplumsal olarak muhafazakâr milliyetçilik eğilimini kolaylaştırarak pekiştirmektedir.1929 da Viyana da oynanan ilk İngiltere Avusturya maçının radyodan naklen yayınında arkadaşlarının yanında tek İngiliz olarak bulunan Hobsbawm, İngiltere Avusturya'yı yendiğinde bunun intikamını ondan alacaklarını ant içen arkadaşlarının evinde kendisinin İngiltere, arkadaşlarının Avusturya kimliğinde on iki yaşındaki çocuklar olarak takım tutma kavramını millete kadar nasıl genişletebileceklerinin örneğini anılarından aktarmaktadır

İskoçya'nın sosyal psikoloji üzerine araştırmalarıyla tanınan Aberdeen Üniversitesi Sosyal Araştırmalar Enstitüsü uzmanlarından Dr. Adam Ruthland, milliyetçilik duyguları ve ulusal kimlik bilincini, ergenlikle birlikte 11-12 yaşlarında ortaya çıktığını ve 16 yaşlarında biçimlendiğini ileri sürmüştür. Araştırmaya göre, çağımızda milliyetçilik duygu ve bilincinin ön plana çıkmasında medya başrollerden birini oynamaktadır. Araştırma televizyon başta olmak üzere, gazete dergi, karikatür ve mizah yazılarının çocuklarda ulus ve milliyetçilik kavramlarının doğru ve yanlış öğrenilmesinde en büyük etken olduğunu ortaya çıkarmıştır. Dr Ruthland, "bazı toplumlar da bu duyguların oluşmasında medyanın etkisi, ailenin taşıdığı rolün çok üstünde" derken, ulusal bilincin oluşmasıyla birlikte, ulusal önyargılar da oluşmaya başlıyor. Ancak medya bu önyargıları eleyebilir" diyerek medyanın sorumluluğuna dikkati çekmektedir (Jan Devletoğlu, Sabah;13 Mart 1999).

Milliyetçilik, son derece insani ortaklık duygularını iktidarlar adına manipüle ettiği, iktidarlara kalkan olduğu ve yabancı düşmanlığı beslediği için insanlığın kuşkuyla bakması gereken bir ideolojidir. Milliyetçiliğin ve öteki söyleminin temelinde bir siyasal elitin kendi iktidarını meşrulaştırma çabaları vardır. Aslında, bütün siyasal iktidarlar kendi yönetimlerini meşrulaştırmak için değişik düzeylerde milliyetçiliğe ve "öteki" söylemine sarılırlar(Tılıç, 2001;198)

Ancak futbolun yarattığı, son derece insani bir oyun duygusuna denk gelen coşku, sadece içinde yaşadığımız sorunlara bir teselli olarak değil, el çabukluğu marifetiyle onları örtbas edecek bir şal olarak kullanıldığı için, futbol üzerinden devşirilen milliyetçilikte rahatsız olmamız gereken bir şeyler olduğu göz ardı edilmemelidir.(Nuray Mert, 02.07.2002 ; Radikal)

Bilindiği gibi millet, söylemsel olarak oluşturulan "hayali bir topluluk" tur. Milli kimlik ise, belirli ortak anlam, kod, simge, ritüel, mit vb. temelinde kurulan bir eşitlik ve farklılık ("biz") -("ötekiler") ilişkisinin ürünüdür. Öte yandan, bir ideolojik söylem olarak milliyetçilik, bu ilişkinin, "rakip", "düşman", "ezen", "tabi", vb. olarak "onlar"a karşı antagonistik bir tarzda eklemlenmesini temsil eder. Bu somutlaşmada medya ile futbolun birlikteliği başka hiç bir kurumun gerçekleştiremeyeceği bir bütünleşme ve imgesel birlik duygusu yaratmaktadır. Bu birlik duygusu özellikle uluslararası karşılaşmalar sırasında, kitlelerde bir millete ait olma duygusu uyandırmaktadır. Medya bu maçlarda dilini biz/onlar karşıtlığı temelinde kurmakta bu da milliyetçi söylemin en doğal ortamlarından birini oluşturmaktadır.

Zaten futbolun kendisi, medyanın gücü olmaksızın, biz/onlar karşıtlığına dayanan bir spordur. En ufak bir kıvılcımla ateşlenmeye hazır kitle psikolojisinin en yoğun yaşandığı

yerler olan tribünlerin, hem Avrupa ülkeleri'nde hem de Türkiye gibi ülkelere de milliyetçi söylemin en ırkçı tarzını savunan faşistler için cazip mekânlar olması da aynı şekilde doğaldır. Türkiye'de her dönemde kitlelerin ilgisini üzerinde toplamayı başaran futbol, kollektif aidiyeti sağlamada da en güçlü araç konumundadır(<http://bornova.ege.edu.tr/-iletisim/kalem-net>)

Türk toplumunun medya ile birlikte, dönüşüm yaşadığı 90'lı yıllarda gündemi belirleyen de medya idi. Futbolda yaşanan yükseliş trendi ve Avrupa'da elde edilen başarılar futbol medya ilişkisini perçinlemiştir. Spor (futbol) gazeteleri ve özel televizyonları bu dönemde ortaya çıkmıştır. Ve Türk toplumunun spor yapmaktan ziyade, spor üzerine konuşmayı tercih eden bireylerden oluşuyor olması, medyaya büyük imkânlar sağlamıştır

Bir spor karşılaşmasının temel ve doğal kuralı taraflardan birinin yenip diğerinin yenilmesidir ama medya bu doğallığı yok etmektedir. Futbolda yenilmek diye bir kavram yoktur. (Mutlu,336) Modern toplumlardaki kurumsal farklılaşmanın tipik örnekleri medya kuruluşlarıdır. Kültür endüstrisi, bilinç endüstrisi, eğlence endüstrisi gibi tanımlamaların, her birine uyan yapısıyla kitle iletişimi, modern insanın karşı konulmaz biçimde yol göstericisidir. Bugün dünyanın yeni bir görünüm kazanmasında ve kazandığı bu görünümde neler ifade ettiğine karar verecek en etkin faktör medyadır.

Medya herkesin yapmakta olduğunu telkin ederek bireyi herkes gibi davranmaya sevk eder. Böylece öncelikle bireyin bilincindeki herkes olgusunu şekillendirir. Sonra birey herkes gibi medya ile baş başa kalmaya ve onun dünyasına girmeyi kabul eder. Birey, enformasyonla başlayan kanaat değişiminde önerilen davranış kalıbını herkese uymak adına benimser. Bundan sonra birey için herkes gibi düşünmek, herkes gibi davranmak ve herkesten biri olmak adına ne gerekiyorsa yapılacaktır(Güneş,1996;61)). Bu duruma örnek olarak Avrupa kupası maçları ve milli maçlar öncesinde medyada yaratılan zafer kazanma, tarih yazma havasını, maç sonrasında elde edilen galibiyetle birlikte sokaklara taşınmasında medyanın kitleleri sokaklara çağırması verilebilir. Futbol "biz" ve "onlar", özdeşlik ve farklılık ilişkisinin söylemsel olarak (yeniden) kuruluşunda öteden beri önemli bir rol oynamıştır. Popüler futbol kültürü, sınıfsal milli, etnik, dinsel, ataerkil, vs. kimliklere eklenerek "ötekilik"formlarının üretilmesine katkıda bulunmuştur (Erdoğan, 1993;28).

Medya "öteki"ni yansıtma biçimi ve "öteki" ile ilgili haberleriyle bu duyguları sürekli kılma, toplumun bütününe yayma, şiddetlendirme ya da zayıflatma gücüne sahiptir. (Tılıç,2001) Bu bağlamda uluslararası karşılaştırmalarda medyanın işi daha kolaydır. Medya bir başka karşıtlık düzeyinde biz ve onlar karşıtlığıyla kurar dilini. Erkek söylemin yanında bu defa geçmişteki büyük uygarlığımıza, öz değerlerimize savaşlardaki cengâverliğimize göndermelerle bütün bir tarih medyanın hizmetinde yerini alır (Mutlu,337).

Dünya iletişim teknolojisinin gelişmesi sonucu Olimpiyat Oyunları ve Dünya Futbol şampiyonası finallerini izleyenlerin milyarlarla ifade edilmesi sonucu spor, yaş, sınıf bölgesel ve etnik sınırları aşarak insanları bir araya getirmeye devam etmekte, onlara özellikle kimlik, bağlılık ve duyguyu ifade etme fırsatı vermektedir. Kitle iletişim araçları ve sporun bu birlikteliği başka hiçbir kurumun gerçekleştiremeyeceği böylesi bir bütünleşme ve imgesel birlik duygusu yaratmaktadır(Mutlu,343).

3. Türk Futbolunun ve milliyetçi söylemin yükselişi

Futbol hem bireysel hem de kolektif bir mücadeleye dayanan bir spor olduğu için, medyanın çatışmayı dramatikleştirme genel eğilimi nedeniyle bu mücadeleye ilişkin unsurları vurgulaması doğaldır. Özellikle şiddet içeren savaş, kavga, dövüş gibi eril unsurlarla kurulması sırf Türkiye'ye özgü değildir Ne var ki Türkiye de bu unsurların medya

temsillerindeki oranı oynanan futbolun tekniği, incelikleri ve niteliğine ilişkin değerlendirmeleri tümüyle bastırarak düzeye ulaşmıştır. Basında spor sayfaları, televizyonda spor bültenleri artık neredeyse erkek sayfaları, programları haline dönüşmüştür.(Mutlu,335).

Futbol Türkiye’de kentlerde her zaman popüler bir spor dalı olmakla birlikte, son on-on beş yıldır popülaritesi iyice artmış ve Türkiye’de neredeyse tek ve gerçek ulusal sporu haline gelmiştir. Spor yapan değil seyreden kitlelerin yaratılmasıyla, hayatın bir anlamda öznesi yerine nesnesi olmayı kabul etmiş-ettirilmiş, kitleler egemenlerin egemenliklerini sürdürebilmesinin koşullarını kolaylaştırmış olmaktadır. Profesyonel futbol, televizyon sayesinde tecimsel bir kitle eğlencesine dönüşmüş buna Türk futbol takımlarının ve Türk milli takımının uluslararası maçlardaki son on-on beş yıllık başarısının eşlik etmesi bu popülaritenin artmasını sağlamıştır.

Uluslararası karşılaşmalarda ülke içindeki rekabet bir tarafa bırakılarak, karşılaşması olan her Türk takımı “bizim” takımımız olarak desteklenmektedir. Yılmaz Erdoğan ve Tanıl Bora, “Dur Tarih Vur Türkiye” adlı yapıtlarında, Türkiye’de futbol ve milliyetçilik ilişkisi konusunda şu saptamayı yapmaktadırlar; “Türkiye’de medyatik futbol söylemi, milli kimliğin yeniden kuruluşunda; ihmal edilmez bir paya sahiptir. Oyun hakkında sadece basitçe haber veriyormuş, sadece sahada olup biteni aktarıyormuş gibi yapan medya, aslında bunu yapılaşmış bir ideolojik söylemsel kompleksin içine yerleştirerek sunar. Bunun en güzel örneklerinden biri, uluslararası maçların milliyetçi bir bağlamda yeniden kurulmasıdır. Medyatik futbol söylemi, uluslararası maçları Türk Milleti açısından ‘ölüm kalım’ meselesi (beka davası) havasında sunarken, lig maçlarında da kullandığı askeri söyleme özgü lügatçe ye daha sık başvurarak milletlerarası ‘savaş’ efektini pekiştirir.”

Türk medyasında şiddet ve milliyetçilik içeren söylemlerin genellikle birlikte kullanıldığı şu gazete başlıklarından da anlaşılmaktadır; “**Gidin vurun gelin** (16 Eylül 1997Fotomaç), **Sınır Ötesi** Harekât (10 Eylül 1996 Fanatik), **Ya istiklal ya ölüm maçı** (29 Mart 1995 Foto maç), **Yedin mi Türk’ün lokumunu hirbo İngiliz** (5 Kasım 1993 Foto maç)” (.www.bornova.ege.edu.tr, 10 Aralık 2005).

Bu süreçte, maçlara İstiklal Marşı’nı söyleyerek başlamak, üç hilalli bayraklar sallamak, kurt işareti yapmak veya “ **Ya Allah, Bismillah, Allahü Ekber**”, “**Kahrolsun PKK**”, “Avrupa **Avrupa Duy Sesimizi, İşte Bu Türk’lerin Ayak Sesi**” gibi birbirinden çok farklı mesajlar içeren sloganların farklı dönemlerde de olsa çoğu zaman aynı kişiler tarafından seslendirildiği gözden kaçırılmaması gereken bir noktadır.(Yılmaz, 2002;19).

2002 Haziran’ında Dünya Futbol Şampiyonasında Milli takımımızın elde ettiği Dünya üçüncülüğü futbolun yalnızca futbol olmadığını sanki somut göstergesidir. Yoğun milliyetçilik duygularıyla sarmalanan “ulusal bütünlük” toplumun tüm kesimlerince öne çıkarılırken, farklı bir dünyayla trans haline geçilmiştir. Ülkenin gündelik sorunları; ekonomik kriz, siyasi çalkalanmalar, insanların kişisel sorunları sanki askıya alınmıştır. Hükümetin on gün içinde ardı ardına üç kez yaptığı –benzin, elektrik, doğalgaz- zamları ne basında önemli bir yer buldu ne de halk tarafından tepkiyle karşılanmıştır.(Sert,202; 9).

Türk futbol medyası karşısında tiraj ve reytingini besleyecek bir hedef kitle bulunmaktadır. Bu grubun hem sayısal büyüklüğü hem de genel nüfusa göre oranı çok yüksektir. Reyting ve tirajdan başka amacı olmayan ve denetim kaygısı ve düşüncesi olmayan futbol medyası Türkiye’de sinema tiyatroya gitmeyen, yazılı basında spordan başka haber okumayan, kitap-dergi karıştırmayan, özgün meşgaleleri olmayan bu gençlere yönelmiştir.17–25 yaş arasındaki bu gençliğin, kimlik arayışı yarım kalmış, ekonomisi bozuk, sosyal aidiyeti henüz gerçekleşmemiş olanları yarı çaresizlik içinde kendilerine temsil edecekleri ve

edilecekleri kahramanlar, idoller, kişiler aramaktadırlar. Futbol ekonomik, sosyal, kültürel ve psikolojik olarak büyük bir baskı altında olan bu grubun yaşama açılan tek ışıklı penceresi, agresyonunun kızgın buharının çıkacağı tek geniş bacası olmuştur. Bütün ekonomi bilimi paraya, bütün yaşam felsefesi durumu kurtarma çakallığına, bütün kültürü ise delikanlılığa indirgenmiş bozuk sosyo-ekonomik düzende, onlar için tek tatmin edici kurum, hiç olmazsa bu hafta, olmazsa gelecek hafta galip gelecek takımlarıdır. Bu genç erkek grubunun bütünü, her hafta acı/keyif dengesiyle yaşamlarını ancak bu ortamda çekilir kılmaktadır (İlker, 2002: 45)

Bu bağlamda son derece elverişli bir ortam yaratılmakta ve medya futbol maçlarını kitlelere ulaştırırken haberlerinde kullandığı dil ve üslupla şiddet olaylarının artmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Tarafların döner bıçaklarıyla birbirine girdiği katil olmayı göze aldığı büyük maçlarda tribünlerden yayılan “ölmeye, ölmeye geldik” biçimindeki tempolu haykırışlarda (Oktay,1995:128) somutlaşan futbolun içeriğindeki şiddet, milliyetçilik boyutuna da taşınmakta, bu da hem ulusal hem uluslar arası ilişkilerde var olan sorunları daha keskinleştirmektedir. AB sürecinde bir kimlik mücadelesi veren Türkiye'nin İsviçre ile olan futbol eleme maçlarında yaşanan ve giderek büyüyen olaylar medyadaki milliyetçi-kışkırtıcı üslubun son örneğini teşkil etmektedir.

4.Gazete başlıklarındaki şiddet ve milliyetçi söylem

Ülkemizde 12 Eylül sonrasında ve 90'larla dünyadaki dengelerin değişerek küreselleşmenin dayattığı değerler karşısında kimlik bunalımı yaşayan, okumayan, dış dünyaya ilgi duymayan ”...sen bizim her şeyimizsin .”şeklinde tezahürat yaparken hayatı futbol ve taraftarlık üzerinden anlamlandırmaya çalışan bir gençlik söz konusudur. İşsizlik ve yoksulluk arttıkça, ekonomik göstergeler kötüye gittikçe bu gençliğin patlamaları daha şiddetli olmaktadır. Ve devlet stadyumlar hariç hiçbir yerde patlamaya izin vermediği için haliyle şiddet gelip futbol alanlarının başköşesine oturmaktadır([http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/sayi 57](http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/sayi_57)) .

Statlarda maçları “ölüm kalım savaşı”, “son şans”, “ya hep ya hiç”, “var ya da yok olma”, “bu maçı alacağız başka yolu yok”, “ölmeye ölmeye geldik”, “seni sevmeyen ölsün” gibi sloganlarla daha çok polis, daha çok tel örgü, daha çok polis görüntüsü, futbol dediğimiz eğlenceli olması gereken oyunu eğlenceden çoktandır çıkarmış şiddeti körükleyerek terör ve ölümün hâkim olduğu bir alan haline getirmiştir.

Birçok sosyal çevreye göre 90'lı yılların tanım sloganı “küresel kimliğe tepki krizi”olarak tarihe geçebilir. Bu yıllarda hepimizin de bildiği gibi insanlar kendi ırkından, dininden, dilini ve tarihini paylaşan insanlarla grup kurup, diğerlerini dışlama eğilimi içine girmişlerdir. Savaşlar hatta din savaşları çıkmıştır. Bu Freud'un bir tespiti olan “küçük ayrımların narsizmi” üst başlığından daha ağır bir durumdur ve hala sürmektedir.(Cumhuriyet Dergi, 08 Şubat 1998, sayı: 620)

Sporla ve ağırlıklı olarak futbolla ilgili haber ve başlıklara baktığımızda basınıımızda, ya kendini Avrupa'ya ve dünyaya kanıtlamak durumunda olan “biz” ya da yenildiğimizde muhakkak hakkımızı yiyen “ötekiler” bağlamında acınası bir milliyetçilik duygusunun ifade bulduğu, dövüşken, kavgacı, şiddet kokan, argo ve küfür ağırlıklı bir söylemin egemen olduğu görülmektedir.

5.Spor Sayfası Haber Başlıkları

Sanıyorum 70’li yıllarda, spor sayfasında yer alan yazının başlığı oldukça çirkin atılmıştı. “Surjak ananı da getir!”. Karşılaşma sonrası karşı tarafın kaptanına kızan yazar, öfkesini ciddi bir haber gazetesi olan Cumhuriyetin spor sayfasındaki köşesinde bu şekilde ifade ediyordu..“Rezil, hak-tu diye balgam atmak, ceza vermek, ananı getir.” gibi kelimelerin yer aldığı yazı gazetenin ciddiyeti ile çelişiyor, gazetecilik etiği ile bağdaşmıyordu.Spor sayfasındaki bu başlık oldukça irkilticiydi. Yazıyı kesip arşivime kaldırdım..

Bu makaleyi yazarken o günlerden bu güne gelinen süreçte bu sözlerin benzerinin, milleti temsil eden bir Başbakanın ağzından duyulduğu bir anda, bu gün bu söylemin çoğunluğa neden çok şaşırtıcı ya da rahatsız edici gelmediğini anlamamız zor olmamaktadır. Bu küçük gazete küpürü o günlerden bu günlere gelirken çok şeyin değer kaybettiği günümüz Türkiye’inde siyasetin futbolun giderek pek çok şeyin değişmesinde medyanın önemine dikkatleri çekmesi anlamında küçük de olsa bir örnek teşkil edebilir. Futbol söz konusu olduğunda en ciddi haber gazetesi bile söylemini kaba bir erkek söylemi üzerinden ve birçok ilkeyi göz ardı ederek kolaylıkla kurabilmektedir. Medya gerektiğinde erkek egemen bir anlayışla, cinsiyetçi egemen söylemi pekiştiren bir dilin oluşturulmasında kendi ilkelerine ters düşecek bir yayına tüm etik değerleri hiçe sayarak göz yumabilmektedir. Futbolun hayatımıza gereğinden fazlasıyla girmesini sağlayacak olanakları siyasetçiler yaratırken ve Türkiye 80’ler sonrası hızla değişirken siyasetçinin söylemi ve bir zamanların gözden kaçabilen başlığı aynı üslupta buluşmuştur. Türkiye’de medya, futbolun söyleminde sıradan insanın dilini, kültürünü yansıtarak toplumda var olan şiddeti ve milliyetçi duyguları yeniden üretmektedir. İki yabancı ülkenin milli takımlarının karşılaşmasına ait haber başlıklarının makro analizi şovenist söylemle halkın nasıl kışkırtıldığının örneklerini ortaya koymaktadır. Yıllar öncesinin gazete küpüründen hareketle gazetelerin futbol konusunda çok farklı bakışlara sahip olmadığını göstergesi olarak İsviçre-Türkiye maçındaki olayların başlıklara ve köşe yazarlarının yazılarına- nasıl yansıdığını da bu ciddi haber gazetesinin spor sayfasından vermeyi uygun buldum. Maç öncesi ve sonrasını kapsayan bir haftalık süreçte gazetenin maçla ilgili haber ve haber başlıkları aşağıdaki şekildedir.

5.1.Türkiye-İsviçre maçı haber başlıkları

(11 Kasım 2005) Cumhuriyet

Türkiye İsviçre takımlarının karşılaşmasından bir gün önce gazetenin spor sayfasında göze çarpan iki büyük haber başlığı yer almaktadır:

“İsviçre’nin oyununa gelmeyelim”Bu haberin üst başlığı da **“Karalama kampanyası ulusal takımdaki tansiyonu iyice yükseltti, oyuncuların gerginliği sıkıntı yaratabilir”**şeklinindedir.

Medya sorun ya da daha önce yaşananlar ne olursa olsun bu başlık ile daha baştan “biz”ve “ onlar” söylemini başlatmış bulunmaktadır. Haberın hemen yanında yer alan karikatür tarihten bu yana gelen biz -onlar “Türkler ve Avrupa –Batı “” farklılığının klişe fotoğrafını resimlemektedir. Karikatür, İsviçre yazılı kalenin üzerinde korkuyla aşağıya, gelenlere bakan bir İsviçreli futbolcu ve ellerinde kazığa geçirilmiş bir topla kaleye hücum eden ay yıldız formalı futbolcularımızı göstermektedir. Ne kadar çocuksu ve masum görünse de, bir kez daha kazanma arzumuz tarihteki savaş ve fetihlere gönderme yapılarak fethedilemeyen kalenin bu oyunla fethedileceği söylemi üzerinden gerçekleştirilmiştir. Burada yine bildik “Viyana kapısı” sendromu sergilenmiştir.

Bu karikatürün hemen altındaki ikinci büyük haber, Avrupa’da geçmişteki Türk korkusunu hatırlatacak biçimde büyük puntolarla “**Rakip Türklere Korktu**” başlığında yer almaktadır.

İsviçre’nin bilet satışı konusundaki sınırlandırmasını Avrupa’da yaşayan Türklerin sayısından korkmalarına bağlayacak haberin başlığı üstte yer alan karikatürün anlamını da pekiştirecek şekilde tarihi imajımız kullanılarak atılmıştır. Bunun yabancı basındaki karşılığının yine tarihten beslenen biçimde; “barbar Türkler” olarak geri döndüğünü ve bu oyunun karşılıklı sürdürüldüğünü burada belirtmek gerekmektedir.

(14 Kasım 2005) Cumhuriyet

Cumhuriyet gazetesinin spor sayfasında yer alan haber başlıklarından üçü şöyledir;

“ Kadıköy’de cezalandıracağız “ (1)

Cumhuriyetin spor sayfasının sağ üst köşesinde yer alan bu başlıkta Ulusal Takımlar sorumlusu, seyirciden stadı doldurarak İsviçre’ye tepkilerini koymalarını beklediklerini dile getirmektedir. Yazıda İsviçre ile yapılan maçta İstiklal marşının okunduğu sırada protestoda bulunan grubun PKK ile bağlantısı olduğu iddiasının söz konusu olduğunu ve bayrak açma girişimini engelleyen grubun İstiklal marşını ıslıklayıp huzursuzluğa yol açarken İsviçre polisinin konu hakkında bilgi sahibi olduğu halde, engel olmamasının tepki çektiği dile getirilmektedir. Bu kısacık yazıda aynı anda hem siyasi (PKK) hem de milli duygular (marşımız) kullanılmakta seyirciyi İsviçrelileri cezalandırmak üzere açıkça kışkırtan- tahrik edilmektedir.

“ Ah Şu Çılgın Türkleri Okuyun “ (2)

Aynı sayfada spor yorum köşesinde Turgut Özakman’ın en son kitabının başlığından tarihe gönderme yapılarak **savaş sürmekte** diye seslenen köşe yazarı, *Ulusal Futbol Takımımızdan, Atatürk’ün tüm olanaksızlıklara, tüm ezilmişliğe, tüm umutsuzluğa karşı 80 küsur yıl önce gerçekleştirdiği büyük mucizeyi gerçekleştirmesini istediğini* dile getirmektedir.

“İsviçre’ye “büyük” yanıt (3)

Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt’ın “ *medeniyetin nasıl olduğunu 55 bin kişilik Şükrü Saraçoğlu Stadı’nda onlara göstereceğiz* “şeklindeki sözlerine yer verilmektedir.

Artık Türkiye’de geçmişte olmadığı biçimde başbakanlar maçlara özellikle uluslararası maçlara katılmakta bu haberde görüldüğü gibi komutanların bir futbol karşılaşması konusunda görüşüne yer verilmektedir.

Ordu, devlet ve her seferinde gazeteleri kırmızıya boyayan bayrak görüntülerinde simgeleşen milli değerler futbolda kazanarak korunması gereken bir kimlik olarak okurlara sunulmaktadır.

(17 Kasım 2005) Cumhuriyet

“Cehennem değil Kadıköy “

“Cehenneme hoş geldiniz” pankartı taşıyan bir taraftarın bu fotoğrafı tüm medyada ve yabancı basında olduğu gibi Cumhuriyet gazetesi de vermiştir. Gazetenin spor sayfasında “ cehennem değil Kadıköy” haberini okuduğumuzda haberin gerçekliği üzerinde tereddüde düşülecek çok şey söz konusudur. Çünkü tüm yazı adeta İsviçrelilere gösterilen her türlü tavır onaylar bir şekilde ele alınmıştır: *Ulusal takım olmak ya da olmamak mücadelesine çıktı... İlk maçta ulusal takımımıza yapılanların aynısı İsviçrelilere tekrarlanıyordu... Bu kez biz “sözde” Avrupa’nın en medeni ülkesini ıslıkladık... Rakip ülkenin ulusal marşının başlamasıyla inanılmaz bir ıslık rüzgarı eserken,rakip takımın marşı duyulmadı..İstiklal*

marşımızı ise 42 bin kişilik dev orkestra hep bir ağızdan söyledi.Ellerinde bayraklarla Saraçoğlu'nu adeta kırmızı bir geline çeviren yandaşlar,açtıkları dev Türk bayraklarıyla da görsel şöleni bir kat daha arttırdılar.Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti bayrakları da dikkat çekti .Futbolseverler ellerinde bayraklarla,üzzerlerinde Türkiye formalarıyla İsviçrelilere adeta "cehennemi"yaşattılar. Tribünde açılan "Welcome to Hell" pankartı bunun göstergesiydi sanki..

Bir gün önce tüm sayfasını halkı sağduyulu olması ve olaysız bir karşılaşma yaşanması konusunda yazılara ayıran "desteğe evet, taşkınlığa hayır", "akıl yolu sağduyu", "sakin olmalıyız"şeklindeki başlıklarla bunu dile getiren gazetenin "**Cehennem değil Kadıköy**" başlıklı haberinde gerek seçtiği kelimeler gerek içerik gerek kurmuş kurduğu anlatım şiddet, milliyetçilik söyleminin tüm öğelerini eksiksiz içerirken tahrik edici üslubu çarpıcı biçimde bir gün öncesiyle çelişmektedir. Tanıl Bora, "Başarıya susamış millet, futbol medya" üçgenindeki psikolojiyi şöyle gözlemlemektedir:"Başka ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de medyatik futbol söylemi, milli kimliğin yeniden kuruluşunda ihmal edilemez bir paya sahiptir. Oyun hakkında basitçe haber veriyormuş, sadece sahada olan biteni aktarıyormuş gibi yapan medya, aslında bunu yapılaşmış bir ideolojik-söylemsel kompleksin içine yerleştirerek sunar. Bunun en güzel örneklerinden biri, uluslararası maçların milliyetçi bir bağlamda yeniden kurulmasıdır. Kötü sonuçlar hakem kararlarına, hakem kararları cümle âlemin Türk düşmanlığına bağlanır."

Cumhuriyet gazetesinin örnek haberlerindeki başlıkları incelediğimizde Tanıl Bora'nın saptamasının yanlış olmadığı gözlemlenmektedir.

(18 Kasım 2005) Cumhuriyet

"FİFA İsviçre'nin Yanında", " İsviçre Tezgâhı mı ?", "Taraftar Blatter !",

"FİFA bu soruları yanıtlasın " Şenes Erzik ve Levent Bıçakçı Blatter'e yanıt verdi Sahipsiz Değiliz"

başlıklı haberlere bakıldığında maç öncesi ve sonrası yaşanan şiddetin sonucunun merkezi İsviçre'de bulunan FİFA'nın değerlendirmesi ve FİFA başkanının, disiplin komitesi başkanının,ve genel sekreterin İsviçreli olması bir kez daha haksızlığa uğradığımız konusunu gündeme getirme çabası olarak gözükmektedir.

(19 Kasım 2005) Cumhuriyet

"İtalyanlardan İsviçre Mazereti "

"...İsviçre ile oynadığımız maç sonrasında çıkan olaylar tüm dünya televizyonlarına yansdı.Hiç de hoş olmayan görüntülerdi bunlar.Hemen hemen her yerde "**baş suçlu**"olarak gösterilmeye çalışıldık.Baksanıza en canlı örnek:Fransa'nın ünlü L'equipe gazetesi Türkiye'nin 2010 Dünya Kupasına katılıp katılmaması için anket başlatmış.Anlayacağımız hiçbir tarafta istenilmediğimiz bir gerçek.Dostumuz hiç mi hiç yok,sadece ve sadece kendi kendimizyiz..."

(26 Kasım 2005) Cumhuriyet

"Medyayı kim yönetiyor"

Bir hafta evvel milliyetçi bir heyecan ve coşkunun egemen olduğu haberlerin, olayların FİFA'ya aksetmesinden sonra medyanın kendini eleştirmesi üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Buna örnek "**Medyayı Kim yönetiyor**" başlıklı köşe yazısıdır.

"... Çarşamba gecesi oynanan olaylı maç sonrasında öylesine olaylar olmuş, öylesine çirkinlikler yaşanmıştı ki ertesi gün medyada bunların yarısını bile görememiştik... Ertesi gün, kameraların çektiği ama maçtan sonra saklanan görüntüler ve foto muhabirlerinin çektiği kareler ortaya çıkınca takke düşmüş kel görünmüştü. Peki medya olayları tüm

çıplaklığı ile ortaya koyan ve gerçekten olay yaratacak görüntüleri neden saklamıştı...Medyada maç öncesi,maç sonrası,ve sonrasını da sonrasında yazdıklarını neden değiştirdiler tükürdüklerini yaladılar..” Bu satırların, olayların açığa çıkması ve uluslararası yansımından sonra yer alması bu konudaki kafa karışıklığını ortaya koymaktadır.

(30 Kasım 2005) Cumhuriyet

“İsviçre'nin Oyunu Bozuluyor”

İsviçre -Türkiye maçında yaşanan şiddet olaylarıyla ilgili bir gün öncesinin köşe yazısında dile getirilen gerçeklerle tezat teşkil eden başlık, aynı habercilik anlayışının benzer şekilde sürdürüldüğünü göstermektedir.

Sonuç

Futbol 19.yüzyılın ortalarından başlayarak kitlesel bir niteliğe dönüşen çağımızda gerek kitlelerin seyir ve eğlence talebine gerekse makro düzeyde iktisadi yapının gerektirdiği kitlesel davranış biçimine en uygun cevabı veren sosyal spor dalıdır. Futbolun çağdaş toplumlarda sporun bütün alanlarına başat bir anlayışa dönüşmesinin bir çok nedeninden söz edilebilir.Ancak bunlar içinde en önemli neden onun kitlesel bir güç ve uyarılar üretmiş olmasıdır.Oyuncuların matematiksel tanımı ve sınırlılığın karşın çok sayıda insanın ilgi ve seyirlerine açık bir olaydır.Bu itibarla bir temaşa sporudur futbol. Temaşanın getirdiği haz ve zevk; renklerinden, oynayanların yerel ve ulusal mensubiyetlerine kadar bir özdeşlik (identification)olayı yaratmaktadır.Mensubiyetleri “biz duygusu çevresinde, ortak bir toplumsal bilinç etrafında birleştiren futbol, bugün bu bilincin yalnızca sporuna ve eğlencesine cevap vermekle kalmamakta ticaretine ve hatta siyasetine de katkıda bulunmaktadır.Bu anlamda futboldan beklentiler kişiden kişiye kültürden kültüre değişmektedir. (<http://www.bursaspor.net>.) Avrupa Kupası eleme maçında İsviçre-Türkiye milli takım karşılaşması öncesinde medyanın nesnel olmayan yanlı tutumuyla daha maç oynanmadan estirilen bu konudaki haberleri ele alış biçimi, meydana gelen olayların medyadaki yansımaları ve yaşanan şiddet olaylarının milli menfaatler gerekçe gösterilerek gizlenmesi, Türkiye’de, milliyetçiliğin, ırkçı, şoven duyguların kışkırtılmasında medyanın rolünü göstermesi açısından oldukça önemlidir.Türkiye'nin Bern’de 2-0 yenilmesiyle başlatılan ve sonuçta muhtemelen Türkiye'nin bu tür uluslararası organizasyonlardan dışlanmasına kadar varacak gelişmelerde sorun çok derindedir. Milli maçlar medyada Türk takımlarının Avrupa kupalarında aldığı son galibiyetlerden sonra daha güçlü bir şekilde Türk milliyetçiliğinin, ırkçı-şoven duyguların kışkırtılmasının vesilesi olacak şekilde yer almaktadır. Ciddi bir haber gazetesinde yaptığımız bir haftalık İsviçre’yle yapılacak bu karşılaşmaya ilişkin haber taraması, maçın daha başlamadan milliyetçi bir söylem üzerinden ölüm kalım savaşına dönüştürüldüğünü gözler önüne sermektedir. Aslında medyanın bu konudaki gücünü, neleri yapabileceği ya da yok edebileceğine dair en net ifadeyi Can Kozanoğlu'nun 09 Ekim 2003'te Milliyet'te “Futbol sevmeyenler birleşin 'başlığını taşıyan yazısı dile getirmektedir.Bu nedenle sonuç bölümünü futbolun günümüzde neye dönüştüğünü ortaya koyarken medyanın ne yapması gerekliliğinin altını çizerek önemli bir tespitte bulunan bu düşündürücü yazı ile bitirmek istiyorum.

“Futbol büyük bir endüstri, büyük bir çark. Medya futbolu sömürürcesine kullanıyor. Tüketim malları üretenler de kullanıyor. Hepsi doğru. Klasik tezdır, siyaset futbolu kullanıyor. Bir ölçüde bu da doğru. Ama bunların toplamından daha büyük bir şey var ortada. Ekonominin, paranın, medyanın, meşhur piyasaların, sistemin belirleme gücünü aşan bir tür. Siyasiler de 'futbol' konuşuyor. Meclis'in açılış resepsiyonundan canlı yayım,

Genelkurmay Başkanı gazetecilerle konuşuyor. Mevzu futbol. Başka yerde Başbakan konuşuyor, mevzu futbol. Televizyonlarda tek bir pozisyon yirmi saat tartışılmıyormuş, hiç futbol programı yokmuş gibi, ana haber bültenlerinde futbol; gazetelerin ilk sayfalarında spot olarak değil nal gibi futbol; müzik programlarında futbol, ekonomi programlarında futbol, tartışma programlarında futbol, billboard'larda futbol, reklamlarda futbol. Terlik, ayran, benzin; hepsi futbolla pazarlanıyor.... Millî takım davası, Türkiye için de hep çok önemli oldu. Millî takımın ve ülkenin kulüp takımlarının uluslararası karşılaşmaları Batı'yla, özenme-nefret kutuplarında salınan ilişkinin, 'dünya'nın 'Türk'ü kaale alıp almadığına muazzam önem veren ergence hırsların aynası oldu.

1980'li ve '90'lı yıllarda bu maçlarda terennüm edilen "Avrupa duy sesimizi, işte bu Türklerin ayak sesleri!" sloganı, Cumhuriyet tarihine damgasını vuran millî ezgiler galerisinde 10. Yıl Marşı kadar sağlam bir yeri tutmuş bulunuyor. Üç buçuk yıl önce İstanbul'da, Leeds Unitedli iki taraftar sokak ortasında bıçaklanmışlardı, üstelik 'halkı tahrik ettiler' denerek bu cinayet birçoğları tarafından meşru sayılmıştı. 'Futbol kültürümüzde hiç unutulmaması, hep yüzleşilmesi gereken bir olaydır bu. Önceki hafta, UEFA Kupası'nda karşılaşan bir Türk takımının, Gençlerbirliği'nin ve bir İngiliz takımının, Blackburn Rovers'ın taraftarları, 'karşılaşma'nın öteki anlamını keşfettiler. İnternet üzerinden yazışarak anlaştılar, 'resmi maçtan' önce Ankara'da pür neşe bir 'taraftarlar maçı' yaptılar. Bayrak, atkı, rozet değiştiler. Futbol muhabbetlerini paylaştılar. Spor medyamızda bu tatlı olaya verilen yer ise, küçük kutulardan ileri gitmedi.

Üstelik kimileri, "Centilmenlik gösterisiyle nasıl geçirdik İngilizlere," havasında."

Yararlanılan Kaynaklar

- Mutlu, Erol., (1996) Şiddet, Yapı Kredi Yayınları Sayı 6-7, İstanbul
- Mutlu, Erol. (2005) Globalleşme, Popüler Kültür ve Medya, Ütopya yayınevi, Ankara
- Elias, Norbert. (2002)“Spor ve Şiddet Üzerine” Toplumbilim Sayı:16, Bağlam yayınları, İstanbul
- Erdoğan Necmi. “Popüler Futbol Kültürü ve milliyetçilik “, Birikim yayınları,İstanbul, Mayıs 1993,
- Güneş, Sadık (1996), Medya ve Kültür, Vadi Yayınları, Ankara
- Hobsbawm, Eric (1995), 1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik, (çev.)Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları,İstanbul
- Kuper, Simon. (1994) Futbol Asla Sadece Futbol Değildir (çev.) Sinan Gürtunca, Sabah yay. Yayınları İstanbul
- Oktay,Ahmet (1987) Toplumsal Değişme ve Basın, BFS Bilim felsefe Sanat Yayınları,İstanbul
- Rowe, David. (1996) Popüler Kültürler Rock ve Sporda Haz Politikası, (çev.) Mehmet Küçük Ayrıntı yayınları,, İstanbul
- Sert, Mahmut “Spor Dünyasında Beden-İktidar İlişkisi Toplum Bilim Sayı: 16
- Tılıç, L.Doğan (2001) 2000'ler Türkiye'sinde Gazetecilik ve Medyayı Anlamak, Su Yayınları, İstanbul
- Yılmaz Elif, “Futbol ve Yaşam”, Toplumbilim dergi sayı:16

İnternet

- Balkız, A. "İrkçılığın Böylesi" Evrensel Gazetesi (04.09.2000) İstanbul
Doğan, İsmail " Türk Futbolunda Potansiyel İstanbul Ruhı ve Şiddet
<http://www.bursaspor.net/sayfa.asp?ContentID=Yazi&id=73>
Cumhuriyet Dergi, Şiddet, 08 Şubat 1998, Sayı 620
Çağrı Gürel "Futbol Üzerine E-Söyleşi", Bilim ve Akılın Aydınlığında Eğitim
Dergisi, Kasım 2004, (www.meb.gov.tr/dergiler,s.57)
Çatal, Semra Futbol, Milliyetçilik ve Medya", www.Bornova.ege.edu.tr-iletisim (10
Aralık 2000
Jan Devletoglu, "Yaş 12 'Yaşasın Türkiye', Sabah, (13 Mart 1999),
Nuray Mert " Futbol ve Milliyetçilik", Radikal, 02.07.2002
Şemdinli, Susurluk, Futbol Milli Takımı" (www.evrensel.19.11.2005)
"Two Size "Star gazetesi, (07.Nisan 2002),